

Uwagi do biografii Josefa Holzbergera

Ukraina Zakarpacka jako kość niezgody w XX wieku

W odległej części Ukrainy Zakarpackiej (Zakarpacie) znajduje się niemieckojęzyczna enklawa z miejscowościami Deutsch-Mokra i Königsdorf, założona w 1775 roku za czasów cesarzowej Marii Teresy. Tutaj w Beskidach Lesistych (niem. Waldkarpaten) osiedlili się stolarze z regionu Salzkammergut. Słowo Mokra pochodzi z języka ruskiego (ukraińskiego) i oznacza "mokry region". W pierwszej połowie XX wieku obszar ten, dziś nazywany głównie Zakarpaciem, należał do kolejnych państw: najpierw do Węgier (Austro-Węgry), od 1919 r. do Czechosłowacji, a po porażce Pierwszej Republiki Czechosłowackiej w układzie monachijskim cały obszar został nielegalnie zaanektowany przez Węgry. W 1944 roku, stanowi on formalnie ponownie część Czechosłowacji, by 1946 roku zostać w całości wcielonym do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Od 1991 roku Ukraina Zakarpacka jest częścią niepodległej Ukrainy jako obwód zakarpacki.

Ukraina Zakarpacka jest regionem wieloetnicznym, ale jej skład etniczny zmienił się diametralnie w ciągu ostatnich 140 lat. W 1880 r. nieco poniżej 60 % stanowili Rosjanie (Rosjanie i Ukraińcy), a 120 lat później ponad 80 % to Ukraińcy. Odsetek Węgrów spadł z 26 % do 12 %. W 1880 roku mieszkało tu jeszcze około 32.000 obywateli narodowości niemieckiej (8%), dziś tylko około 3.000 (0,3%). W 1930 r. w czasach Republiki Czechosłowackiej liczba Żydów wynosiła 95 000, czyli ponad 13%. W czasie Holokaustu ponad 90% Żydów zostało zamordowanych, a nieliczni, którzy przeżyli, w większości wyemigrowali.

Zakarpacie w latach 1938–1939. Wikimedia CC-BY-2.5, Proehl (Carpathoukraine.svg), 2006

Młodość Josefa Holzbergera

Obszar zamieszkiwany w większości przez Ukraińców został przydzielony po I. wojnie światowej nowej Republice Czechosłowackiej. Josef Holzberger urodził się 6.2.1921 r. w Deutsch-Mokra – obecnie Nemecká Mokrá na Słowacji - jako syn robotnika leśnego. Sam Josef również zostaje pracownikiem leśnym. Wcześniej wstępuje do młodzieżowego stowarzyszenia przy "Sudeckiej Partii Niemieckiej", która początkowo działała jako reprezentacja Niemców w Republice Czechosłowackiej. Dzięki finansowemu i organizacyjnemu wsparciu NSDAP, rasistowskie i antysemickie skrzydło partii odgrywa coraz ważniejszą rolę, do czasu aż ostatecznie w październiku 1938 roku organizacja w całości podporządkowuje się NSDAP. W 1939 r., po rozpadzie Czechosłowacji, Węgry zaanektowały Ukrainę Zakarpacką. Josef Holzberger dołącza do zorientowanego na narodowy socjalizm "Volksbund der Deutschen na Węgrzech".

Z pewnością Josef Holzberger zna Żydów - być może także z sąsiedztwa lub szkoły. W każdym razie, w pobliskim Königsfeld znajduje się gmina żydowska. Nie wiadomo jednak, czy on sam utrzymywał bliskie stosunki z Żydami. W Sudeckiej Partii Niemieckiej z 1937 roku, a następnie w Volksbund der Deutschen na Węgrzech, prowadzona jest agresywna propaganda antysemicka.

W 1941 roku Holzberger ma zostać powołany do armii węgierskiej, która jako sojusznik Niemiec bierze udział w agresji przeciwko Związkowi Radzieckiemu, podczas gdy w samych Węgrzech prawa mniejszości niemieckiej są coraz bardziej ograniczane. Od 1 lipca 1941 r. 45-tysięczna węgierska "grupa karpacka" rusza w kierunku Galicji i zajmuje południe Galicji Wschodniej wraz ze Stanisławowem, Kołomyją i Horodenką. W sierpniu armia węgierska wycofuje się zgodnie z ustaleniami, nie bez wywożenia wielu użytecznych aktywów i obiektów. Ogólnie rzecz biorąc, węgierskie siły zbrojne są jednak mniej agresywne wobec Żydów niż niemieckie siły okupacyjne, które następnie podążają za nimi. Węgry skorzystały jednak z okazji, by ograniczyć swój "żydowski problem" i wyrzuciły Żydów o "niejasnym obywatelstwie" (Żydów, którzy uciekli z Niemiec, Austrii i Polski) z Zakarpacia do wschodniej Galicji.

Po wycofaniu się Węgrów z Galicji Wschodniej, nacjonalistycznie nastawieni młodzi mężczyźni z Deutsch Mokra i sąsiednich gmin, którzy nie chcieli służyć w armii węgierskiej postanowili pod koniec października 1941 r. przenieść się do oddalonego o około 180 km Stanisławowa w dystrykcie Galicja, by tam szukać pracy. Josef Holzberger i jego brat też są w tej grupie. Po przybyciu na miejsce etniczni Niemcy (volksdeutsche) zostają zakwaterowani w budynku, który był częścią większego, zabezpieczonego wojskowo kompleksu, w którym mieści się również więzienie gestapo. Cierpiące na braki kadrowe Gestapo wzywa ich, by służyli jako strażnicy gestapo. Większość volksdeutschów z Deutsch-Mokra stosuje się do tego żądania, w tym Josef Holzberger, jego brat odmawia.

W Gestapo w Galicji

Holzberger zostaje przeszkolony jako ochroniarz i umieszczony w tym prowadzonym przez gestapo kompleksie budynków, jak również w samym więzieniu gestapo. Początkowo, podobnie jak inni, którzy zgłosili się dobrowolnie, nosi mundur ukraińskiej policji pomocniczej, aż wiosną 1942 r. pojawia się ubrany w mundur służbowy SS z symbolem SD na rękawie. Osobiście otrzymuje pistolet typu "Walther" i legitymację Gestapo; jego ranga to jednak zwykły esesman. W późniejszym czasie jest oskarżony w procesie nie tylko o wykonywania obowiązków w więzieniu Gestapo, ale również o następujące przestępstwa:

1. udział w 25 akcjach przeciwko Żydom w Stanisławowie (12/41-04/43): zganianie ofiar, pilnowanie w miejscach zbiórek i transportów, zabezpieczanie miejsc rozstrzeliwania, ręczne rozstrzeliwanie co najmniej 61 Żydów (Patrz lista działań w załączniku)
2. udział w likwidacji getta w Drohobyczu (06/43): przymusowa ewakuacja getta, zabezpieczanie miejsc zbiórki oraz udział w około 10-20 transportach do miejsc kaźni w Lesie Bronickim po 35-40 Żydów każdy
3. udział w trzech deportacjach z getta w Stanisławowie do obozów zagłady (15.10.1942 r. do Bełżca; wiosną 1943 r. do Sobiboru lub Majdanka): rewizje domów, zapędzanie ofiar na miejsce zbiórki, pilnowanie kolumn marszowych do miejsca załadunku, wpędzanie ich do zbyt małych wagonów. Liczba deportowanych: co najmniej 6000 Żydów
4. pomocnictwo w mordach więźniów w więzieniu Gestapo w Stanisławowie w sześciu przypadkach
5. udział w dwóch akcjach z częściowo przypadkowym wyborem aresztowanych i deportacją około 400 osób na roboty przymusowe w Rzeszy Niemieckiej
6. udział w czterech akcjach indywidualnych (łapanki, aresztowania) w Stanisławowie i jego okolicach, dotyczące 26 osób

W połowie 1942 roku Holzberger bezskutecznie ubiegał się o przyjęcie do Waffen-SS; jego motywy nie są znane. Prawdopodobnie został odrzucony, ponieważ, choć chętnie wykonywał wszystkie rozkazy, sam nie wykazał się szczególną gorliwością: *"Oskarżony - widziany jako całość - wykonywał swoją służbę w gwardii gestapo zgodnie z wydanymi poleceniami; nie był ani szczególnie chwalony, ani ganiony."* (DDRJuNSV Vf. 1026, s. 689).

Josef Holzberger i inni członkowie Gestapo ze Stanisławowa opisują volksdeutschom z Deutsch Mokra i okolicy zalety pracy dla Gestapo: lekka praca na tyłach frontu, dobre zarobki i jedzenie, ładny mundur itp. W ten sposób w 1943 roku przekonali do zgłoszenia się do Gestapo dalszych volksdeutschów z Ukrainy Zakarpackiej.

W 1943 r. sytuacja wojenna Niemiec pogorszyła się, a aktywność partyzancka na terenach okupowanych wzrosła: 1 lipca 1943 r. Holzberger zostaje jednak przyjęty do Waffen-SS. Bierze udział w walkach w Związku Radzieckim i we Francji, aż do czasu, gdy 8 maja 1945 r. zostaje przez Amerykanów wzięty do niewoli.

W 1944 r., przed zbliżającą się armią radziecką, większość etnicznych Niemców została przesiedlona z Ukrainy Zakarpackiej do Turynii, aby pracować w przemyśle.

Po wojnie w Turynii

W czerwcu 1946 roku Holzberger zostaje zwolniony z amerykańskiej niewoli. W sierpniu 1946 r. przenosi się do krewnych w powiecie Nordhausen (Turynia) i pracuje tam jako robotnik leśny przez kilka lat, aż do 1954 r. gdy musi przestać pracować z powodów zdrowotnych. Następnie stara się o przyjęcie do Niemieckiej Policji Ludowej NRD, nie ujawniając przynależności do Gestapo i Waffen-SS. Od sierpnia 1954 roku jest zatrudniony jako policjant ludowy w dziale bezpieczeństwa przemysłowego VEB Kali w Bleicherode. *"Prawidłowo wykonywał swoje obowiązki, do czasu przyznania mu, we wrześniu 1973 roku, renty inwalidzkiej."* (DDRJuNSV 1026, s. 690). Jest żonaty, ma trójkę dzieci, jest członkiem "partii z bloku Frontu Narodowego" i różnych stowarzyszeń.

30.10.1973 r. Holzberger trafia do aresztu. W rzeczywistości jego przedwczesne odejście z aktywnej służby policyjnej i aresztowanie są związane z innym procesem. W dniach 5 i 6 lipca 1973 r. robotnicy leśni Peter Zauner i Stefan Zepezauer zostali aresztowani w powiecie Nordhausen - obaj, podobnie jak Holzberger, pochodzili z Deutsch Mokra i latem 1943 r. wstąpili do Gestapo w Stanisławowie. W trakcie śledztwa wymieniają nazwisko Josefa Holzbergera, który jest następnie przesłuchiwany jako świadek w ich procesie. W dniu 20.12.1973 r. obaj oskarżeni zostali skazani odpowiednio na dziesięć i dwanaście lat więzienia (DDRJuNSV Verf. 1039).

Proces sądowy w Erfurcie

Postępowanie przeciwko Josefowi Holzbergerowi zostało więc wszczęte już latem 1973 r. w ramach dochodzenia przeciwko Zaunerowi i Zepezauerowi, ale zakończyło się wyrokiem dopiero prawie dwa lata później. Z porównywalnych postępowań wynika, że przesłuchania i procesy w NRD nie były zgodne z zasadami praworządności - ale nie przeprowadzono jeszcze odpowiedniego dochodzenia w tej sprawie. Nie ma jednak wątpliwości co do zasadniczego wyniku ustaleń faktycznych. W przeciwieństwie do ówczesnego orzecznictwa Republiki Federalnej Niemiec, które wymagało udowodnienia indywidualnego udziału w poszczególnych przestępstwach, w NRD karalne było nawet członkostwo w organizacji uznanej za przestępczą na mocy statutu procesu norymberskiego. Jego indywidualny udział w dużej liczbie indywidualnych wykroczeń jest również bezsporny. Samo uzasadnienie wyroku jest zgodne z propagandowym kanonem zwyczajowo obowiązującym w NRD. Tym samym wszelkie złagodzenie wyroku jest dla oskarżonego w myśl następujących słów wykluczone : *"Żadne osobiste okoliczności i motywy - takie jak młodość i wpływy faszystowskie w tym czasie, obecna choroba lub pozytywne wyniki pracy po 1945 roku - nie są w stanie zmniejszyć zakresu winy oskarżonego. Nałożona kara powinna jednocześnie pokazać determinację władzy robotniczej i chłopskiej, aby pociągnąć do odpowiedzialności wszystkich winnych zbrodni faszystowskich i zrobić wszystko, co w naszej mocy, aby wojna podbojowa nigdy więcej nie wyszła z ziemi niemieckiej."* (DDRJuNSV Vf. 1026, S. 692)

Źródła: DDRJuNSV procesy 1026 i 1039; Pohl: Galicja Wschodnia; chłodnica piasku, roztwór końcowy; Kuwalek: Betzec